

A KÖZÉPKOR ELISMERTETÉSE

HA AZON ÉRDEKLŐDÉSNEK a nyitját keressük, mellyel a világ ma a középkor felé fordul, azt látjuk, hogy a tudós és laikus egyaránt keres valamit a középkorban, valamit a tárgyi és adatokban kifejezhető igazságon felül: lelket és életet. Az újkor nagy vívmányai, melyek birtokában annak embere már annyiszor elparentálta a középkort, lassanként meghozták végzetes gyümölcszeit. A vallásos és nemzeti eszme, az egyéniségkultusz, a gépkultúra elfajulása ráeszméltette a kutató elméket arra, hogy letértünk az egészséges fejlődés biztosítékait hordozó középkori alapokról, melyek a maguk sokszor kezdetleges és kialakulatlan voltában is az egyedül biztos utat jelentették. A hibakeresés, a bizonyosfokú újrakezdés ösztönös gondolata adja meg tehát a középkor iránti szokatlanul nagy érdeklődés kulcsát. Hogy ezen gondolat jelentőségét a maga mélységében értékelni tudjuk, egy kis történeti átpillantásra lesz szükségünk. Egyrészt be kell mutatnunk, hogy miként változott a középkor értékelése a múltban, másrészt ki kell emelnünk, hogy mennyire függ némely modem eszme, berendezkedés és legfrissebb felfedezésnek tartott tudományos és gyakorlati állásfoglalás a középkortól.

A középkori világregnd és világnézet értékelésének mélypontja először e világregnd megbontójában, a renaissance, a humanizmus és a hitújítás eszmevilágában jelentkezik, melyben egyszersmind merev elutasítás és megvetés az osztályrésze.¹ Nagyon jellemző, hogy a renaissance itáliai képviselői gúnyosan a római birodalom szétrombolóiról, a gotokról nevezték el a középkor jellegzetes építőstílusát. Az ellenreformáció ugyan ismét kedvező megvilágításba helyezte a középkort, de hatása e téren csak a katolikus körökben maradt állandó. Az ellenreformációt követő felvilágosodás azonban a maga szuggesztív erejével még jobban kimélyítette a középkor és az újkor között tátongó szakadékot. Voltaire a világ legintelligensebb nem-

¹ Érdemes megemlíteni, hogy a „sötét középkor“ ismert jelszava, bár már a XV. században is előfordul, először a humanisták harcaiban, a XVI. században játszik nagyobb szerepet. E korban nemcsak Németországban, hanem Franciaországban is sokat használják a humanista írók ezt a kifejezést. Elítélő és megvető jellege azonban legélesebben a XVIII. századi felvilágosodás íróinál nyomul előtérbe, akik történeti érzék híján e csatakiáltással Ítélték el nemzetük múltjának legértékesebb századait. V. ö. Lucas *Varga*, *Das Schlagwort vom „Finsteren Mittelalter“*. Wien 1932.

zeteinek nevezi a görögöket és a rómaiakat s a következőket írja „Essai sur les moeurs“ c. művében: „Ha a római császárság története után azon népekét vizsgáljuk, melyek azt nyugaton szétdarabolták, úgy érezzük magunkat, mint az az utazó, aki elhagyva egy pompás várost, egyszerre csak tövisbokrokkal benőtt, vad pusztaságban találja magát. Barbár nyelvjárások a szép latin nyelv méltatlan örökösei, azon nyelv, melyet az Atlas-hegységtől Illyriáig beszéltek.“ Ugyanő megvetéssel beszél a középkori történet több kiemelkedő eseményéről is, így pl. élesen kikel a kereszteshadjáratok ellen. Hasonlóan nyilatkoznak a társai is, pl. Montesquieu. A német felvilágosodás ezzel szemben egészen más jellegű .. ez inkább átmenetet alkot a romantikához, melyben a középkor lelkes méltánylóra talált. Herder, aki Rousseau tanítványa volt és akitől Hegelig vezetnek a fejlődés szálai, felismerte a középkor két legjellegzetesebb hatóerőjét, a kereszténységet és a germányságot; teológiai felfogása pedig, mely szerint a történelmi fejlődésnek egy isteni üdvterv az alapja, nagyon előmozdította a középkori szellemvilág iránti érdeklődést.¹ Ilyen alapon már nyugodtan továbbépíthettek a romantikusok, akik a maga egészében újra felfedezik s a nemzeti megerősödés és a szellemi felemelkedés kiapadhatatlan forrásává teszik a középkort. Amikor a hódító Napoleon árnyéka lidércnyomásként nehezedett az európai nemzetek lelkére, a középkor felé fordult az elnyomottak, főként a németek tekintete, mert a régi nemzeti nagyság képét látták benne. Rendkívül tanulságos lesz, ha ezt a nagy átmenetet egy a német irodalomból vett példával szemléltetjük. Amikor a zürichi Cristof Heinrich Myller 1782-ben az általa kiadott Nibelungenlied első példányát megküldte Nagy Frigyesnek, a király, mint a francia felvilágosodás hű követője, egy 1784 február 22-én kelt levelében durván pálcát tört a kiadott költemény és Myllemek a középkori német irodalom feltámasztására irányuló törekvései felett. Myller kiadása kissé korán jött, mert a XVIII. század nem ismerte s éppen ezért nem is értékelte a középkort. A történelmi tudományok akkor még gyermekkorukat élték s a nemzeti érzés még nem ébredt fel a felvilágosult és kozmopolita németek között. A kor figyelme és érdeklődése elsősorban a klasszikus (főként a görög) ókor és az osszianizmustól propagált, javarészt költött nemzeti őskor felé fordult. Nagy Frigyes kemény ítélete tehát nagyjában megfelelt az egész kor felfogásának. Még a nagy német klasszikusok sem voltak kivételek. Klopstock nem ismerte, Goethe meg sem nézte a Myllertől neki megküldött kötetet. Lessinget csak mint filológiai munka érdekelte. Herder, aki a költői szépséget még a legexotikusabb népek dalaiban is felismerte, akkor még nem tudja olvasni ezeket a „hosszú epikai költeményeket“. Schiller szintén alig olvasta Myller kiadását. Hasonló volt kortársaik legtöbbszörének a véleménye, amennyiben egyáltalán tudomást vettek a gyűjteményről. Napóleon uralmának és főként a szörnyű jénai vereségnek (1806) kellett jönnie, hogy fölverje a németeket a felvilágosodás érzéketlenségéből és múltjuk nagyságára utalja őket. Mikor

¹ V. ö. Hans *Hirsch*, *Das Mittelalter und wir* (Das Mittelalter in Einzeldarstellungen. Wien 1930, i—12. 1.).

Fr. H. von der Hagen Nibelung-kiadása megjelent (1810), az már nagy nemzeti tett számba ment, melyet az egész ország ünnepelt. Ennek az új hazafias és nemzeti szellemnek felidézői és nagygyátevői a romantikusok voltak, akik a középkort minden vonatkozásában feltámasztani és rehabilitálni törekedtek. Klasszikusan szép példája ennek Novalis „Die Christenheit oder Europa“ c. értekezése, melyben a középkort mint a legeszményibb és a legköltőibb korszakot dicsőíti minden téren. Mások viszont gyakorlati ésszel felismerték a középkorban rejlő, de eddig még fel nem fedezett, az idők vagy az ellenszenv és a közöny porával betemetett erőket és éppen ezért erős kézzel hozzáfogtak a középkori emlékek és források kiadásához. A fiatal romantikus költők, Novalis, Tieck és a nagy protestáns teológus Schleiermacher újból felfedezik a legendát, a vallást ismét méltányolják a kultúra fejlődésében, a vallásos élményeknek helyet adnak a költészetben. A Grimm-testvérek megalapítják a nyelvtudományt és a régiség-tudományt, kiadják a német nép meséit és mondáit. Görres József kiadja a német népkönyveket, Brentano és Amim a német népdalokat. Pertz megindítja a legnagyobb német történeti forrásgyűjteményt, a Monumenta Germaniae Historica-t. A Schlegel-testvérek, Gries, Tieck és Eichendorff megnyitják a román és a keleti népek szellemvilágának kincsesházát a németség előtt s ezzel megvalósítják Goethe gondolatát a világirodalomról. A germanisztika megalapítása és a legtöbb ó- és középfelnémet irodalmi emlék felfedezése és kiadása is a romantikusok érdeme.¹

Voltaire, Montesquieu és az enciklopedisták felvilágosodott irányzatát a francia romantikában is felváltotta a vallásos értékek megbecsülése. A nagyrészt protestáns jellegű német romantika mellett e romantikus katolicizmus első és legnagyobb alakja Franciaországban Chateaubriand. Hatása a romantika első korszakára rendkívüli volt s a romantikusok világnézete csak 1830 táján fordult el az általa megjelölt iránytól. Nagy vallásvédő műve (Génie du Christianisme) és prózai hőskölteménye (Martyrs) a maguk korában ellenállhatatlan erővel terjesztették az őskereszténység, a nemzeti őskor és a középkor szeretetét s költői szépségük még ma sem vesztett erejéből. A középkor kultuszát terjesztik a francia romantikusok első nemzedékében Lamartine és J. de Maistre ragyogó tollal írt művei is. A második romantikus nemzedék középkor-kultuszában nagy szerepe volt Jules Michelet-nek, kinek a francia középkorról szóló, költői szépségekben gazdag történeti művei a harmincas években jelentek meg. Igen nagy érdemeket szerzett magának a középkor ébresztése terén Charles Montalambert is, aki Lamennais atya köréhez tartozott. Árpádházi Szent Erzsébetről (Hist. de Sainte Elisabeth de Hongrie, 1836) és a nyugati szerzetességről (Hist. des moines d'Occident, 1860) írt alapvető munkái még ma sem avultak el és még ma is sok barátot szereznek a középkornak. Az elsővel különösen nekünk, magyaroknak tett megbecsülhetetlen szolgálatot, mert Szent Erzsébet magyar voltát véglegesen megrögzítette általa

¹ Lásd ezt bővebben: Fr. Kummer, Deutsche Literaturgesch. des XIX. und XX. Jahrh. Dresden 1924, I. k. 70—78. 1.

a világ katolikusainak köztudatában, úgyhogy csak a németek nevezik őt ma is „thüringiaiak“.

A német és a francia romantika hatása alatt az angol irodalomban is megjelenik a középkor-kultusza s elsősorban a prerafaeliták költészetében ölt határozott alakot. A prerafaeliták (főként Dante Gabriel Rossetti, Christine Rossetti és William Morris) erősen hajlanak a katolicizmus felé és éppen ezért szívesen választanak középkori tárgyakat, kedvelik a középkor nemes egyszerűségét, misztikus hangulatait, új életre keltik a legendát, felkeresik az ősi középkori, a népvándorlás előtti és a nép mitikus korába visszanyúló meséket s a lovagi középkor vallásos esztéticizmusának szellemében átértelmezve újból elmesélik azokat. Az olasz és a spanyol romantikában is megtaláljuk a középkor kultuszát. Érdekes, hogy német és francia hatásnak kellett jönnie, hogy ez a két román nép, mely történetével és irodalmával a legtöbb romantikus kelléket adta a világirodalomnak, végre önmaga számára is felfedezze múltja nagy értékeit. És mégis, távolról sem aknázták ki egyik sem a maga középkorát annyira, mint az idegen, a Tieck-, Musset- vagy Byron-iskolák.

Az európai irodalmak romantikus középkor-kultusza, mint látuk, legalább gyökerében a német romantikára vezethető vissza. A német szellemnek ez a monumentális megmozdulása természetesen nem volt hatás nélkül a szomszédos és a németséggel ezer szállal egybefonódott magyarságra sem. A nagy magyar történeti forráskiadványok megindulása, a magyar középkor sajátos műveltségének és szellemének felkutatása, régi irodalmunk emlékeinek kiadása, a népiesség nagy mozgalmának megindulása és kifejlődése, a magyar történet- és nyelvtudomány, a magyar irodalomtörténetírás stb. fellendülése mind szoros kapcsolatban van a német romantikával. Igaz ugyan hogy a magyar romantikái irodalom kezdetben nem annyira nemzetünk középkora, mint inkább annak őskora felé fordította figyelmét, de azért a németség középkorrajongása nálunk sem maradt teljesen visszhang nélkül. Ez különösen akkor lesz szembeötlő, ha tudományos és irodalmi életünk mozgalmait a nemzeti klasszicizmus korában is megvizsgáljuk ebből a szempontból.

A romantika középkortiszteletére csakhamar jött az ellenhatás, mely hármas irányú volt: politikai, szellemi és vallási. Politikai szempontból a romantikusok sóvárgását a szent római német birodalom visszaállítását követően felváltotta a kisméretű történetírók és kritikák e birodalom felett, kiket még a bismarcki politika sikerei is támogattak az elméletileg jobban felvértezett nagynémet történetírókkal szemben. A középkor ellenzéke azonban szellemi és vallási téren is támadott. Szellemi téren nagyfontosságú Jakob Burckhardt „Kultur der Renaissance in Italien“ című művének megjelenése (1860). A könyv alap gondolatai, melyek az olasz renaissance-nak a modern világkép kialakulására gyakorolt egyedülállóan nagy hatását hangsúlyozták, Európászerte erős visszhangot keltettek. Joggal állíthatják ezért egyesek, hogy Burckhardt e művében kora modern vallásának, az esztéticizmusnak paradicsomát alkotta meg. És ha a könyv nagy sikerét tesszük vizsgálat tárgyává, azt látjuk, hogy a középkor új

értékelésében nem az játszotta a főszerepet, amit Burckhardt a középkorról írt, hanem az, amit mások az ő szuggesztív gondolatainak varázsa alatt a középkorról írtak és gondoltak. A „Junges Deutschland“ képviselői (Heine, Laube, Gutzkow, Mundt és mások) ismét visszatértek a XVIII. századi újhumanizmus állásfoglalásához, nyíltan hirdették a visszatérést a pogány hellén eszményhez és az elfordulást az askézistól, a nazarénizmustól, melyekben a középkor jellegzetes irányait látták. Heine gyűlölete a katolikus vallás és a középkor ellen egyenesen megdöbbentő méreteket öltött. A kölni dóm ellen írt költeményét manap mint az alantas stílus iskolapéldáját idézik az elméletírók. Nagyon természetes, hogy miként a romantikusoké, úgy a „Junges Deutschland“ mozgalma is élénk visszhangot keltett hazánk szellemi életében.¹

A „Junges Deutschland“ középkorelles törekvéseit erősen megtámasztotta egy forradalmár vallási és bölcséleti mozgalom, mely nemcsak a kinyilatkoztatás igazságát vonta kétségbe, hanem annak forrásait is megtámadta s a vallást az emberi szív legnagyobb tévedésének bélyegezte. E mozgalom megindítója David Friedrich Strauss (1808—1874) volt. Követői (L. Feuerbach, M. Stirner) még szélsőségesebb elveket hirdettek, úgyhogy az egész irány lassanként a materializmusba torkollott, politikai téren pedig az anarchizmus és a kommunizmus eszmekörét gazdagította. Es mindez abban az időben történt, amikor Európa népeinek szemei előtt egy erős északnémet császárság alakult és amikor Schopenhauer és Nietzsche „Übermensch“-bölcselete, a liberalizmus és a szocializmus térhódítása már érezte a hatását. Mindez együttvéve újra visszaszorította a középkor megbecsülését.

A középkorral való tudományos foglalkozásra azonban végül is mégsem hatottak oly károsan az ismertetett mozzanatok. A romantika és a jelenkor között eltelt időben megoldották vagy legalább is megközelítették a kutatók azokat a feladatokat, melyeket a romantika a középkor felkutatását illetően maga elé tűzött. Felvirágoztak a történeti segédtudományok; a középkor története nálunk is, a németeknél is megtalálta a legmegfelelőbb, sokszor klasszikus tökéletességgel író monografusait. Egyháziak és vüágiak karöltve dolgoztak a középkori művelődés, irodalom és művészet történetének megírásán. Óriási anyagokat gyűjtöttek össze, de a kor materialista és pozitivistá szellemének megfelelően a részletekben feledtek és nem tudták megtalálni a középkor lelkét. A világháborúnak és szörnyű következményeinek kellett jönniük, hogy közvetlen és gyors beavatkozással a középkor felé fordítsák a kutatók és a közönség szélesebb rétegeinek az érdeklődését.

A változást itt három szempont szerint vizsgálhatjuk. Politikailag a világháború elvesztése, az országcsönkítések, a nemzeti büszkeség megalázása, stb. ellenállhatatlan vágyat keltett különösen a németekben a középkor után. A második, a bismarcki császárság összeomlása az elsőnek, a hatalmas középkori német-római császárság-

¹A magyar párhuzamokat lásd Farkas Gyula, A „Fiatal Magyarország“ kora. Budapest 1932. A Magyar Szemle Könyvei V. 142-154. és 251-259. 1.

nak dicsőséges emlékét idézte fel. A német birodalom külső hatóerejének megbénulása, a nemzeti diaspora szomorú képe a németség középkori békés terjeszkedésére hívta fel a figyelmet, melynek eredményeit a világháborút követő évek megsemmisíteni látszanak. Bennünk magyarokban is felébredt már némileg a középkor utáni vágy, amikor egységes, nagy és gazdag országunk vezető hatalom volt Közép-Európában. A Hunyadi-kultusz és a hatalmas magyar koncepciók, a Szent Imre és a Szent Erzsébet jubileumok világraszóló sikere s az ezek nyomán megindult irodalmi munkásság a magyar középkornak bár lassúbb ütemű, de fokozatos ébredéséről tesznek tanúságot.

A szellemi téren beállott nagy változásban a középkor a nagy protestáns szellemtörténész, Ernst Troeltsch munkásságának köszönhető legjobban.¹ Troeltsch eszméinek hatása alatt kezd már letűnni az az irányzat, mely főként Heinrich v. Eicken „Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung“ (1887, 1923) című népszerű munkája által terjesztve sok szempontból tévesen ítélte meg a középkort. Eicken alap gondolata, mely szerint a szentségi papság, a lemondás, a világtól való menekülés, a világfelettség és a világalom gondolatai lettek volna a középkor vezető eszméi, már kezdettől fogva helytelen volt tárgyi és módszertani szempontból egyaránt, mert csak az aszketikus irodalomra támaszkodott és így a középkor világát a kolostori világra redukálta, azonban az utóbbinak megítélésében is csak a rendestől eltérő mozzanatokat emelte ki. Eicken követői (Oswald Spengler, Albert v. Hofmann, stb.) még nagyobb túlzásokba estek, amennyiben ők a „világkerülő“ középkort a kultúra- és az életelenség vádjával is illették. Míg tehát Eicken és hívei azt hirdették, hogy a középkor világnézete a test és a lélek, az Egyház és a világ, a világtól való menekülés és a világalom dualizmusán épül fel és míg Martin transzcendentális monizmust, Schmalenbach pedig a monizmus és a dualizmus egységére való törekvést lát ugyanott, addig Troeltsch hangsúlyozza, hogy dualizmusról szó sem lehet és kimutatja, hogy a túlvilágvágy és az élettágadás mellett a földi dolgok utáni vágy és az életigenlés is nagy szerepet játszik a középkori katolicizmus szervezetében, különösen a XII. század óta. A laikusság, a vallásosság és a papság alkották az egységes corpus christianumot. Ezt az egységet azonban csak a világi eszménynek az evangéliumi eszmény teljes uralma alá való helyezésével lehetett elérni, ami egyedül a középkorban volt lehetséges és éppen ezért a középkori világnézet legjellemzőbb tulajdonságának ezt kell tartanunk. Mivel ez az alárendelés nem mindig sikerült, gyakran ellentét, feszültség keletkezett, úgyhogy a középkor kereszténysége az ellentétek, a feszültség jegyében él. Troeltsch gondolatai, ha megcsodáljuk is bennük a problémavezetés tökéletességét, mégsem egyeznek meg teljesen a történeti tényekkel. Troeltsch túlságosan sokat támaszkodik az egyháztörténetre és elfeledi, hogy az ellentétek nagyon gyakran nem a középkori világnézetből, hanem általános emberi indítékokból fakadtak, vagy pedig idegen hatások eredményei, mint ez pl. az anyag, a test ellen való kizárólagos

¹ Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen. Gesammelte Schriften, I. Band (1912), 226 és köv. lapok.

küzdelem túlzó megnyilvánulásaiban is látszik. Bár Troeltsch dogmatörténeti alapvetése is sokszor támadható, mégsem szabad elfelejtenünk, hogy az ő kutatásai nemcsak közelebb hozták a középkort és kultúrértékeit a modern ember lelkéhez, hanem egyúttal a középkori szellemvilág egységes újraértékelésének lehetőségét is megadták.

Troeltschnek köszönhető, hogy a bécsi műtörténész. Max Dvorak, az ő nyomain haladva, lényegesen új szempontok szerint tudja láttatni a középkor jellegzetes stílusát, a gótikát, amennyiben kiemeli, hogy a gót szobrászat, festészet és építészet nem jelent hanyatlást az ókori után, — amint azt sokan állították, hogy a „sötét“ középkort felváltó renaissance művészi és egyéb érdemeit annál jobban kiemeljék — hanem önálló művészi fejlődést egy az ókoritól eltérő irányban. Maga Troeltsch talán a legtágabb értelemben fogta fel a gótika problémáját, amennyiben ő nemcsak gót művészetről, hanem gót kereszténységről, gót embertípusról, stb. is beszél. Ez a gót ember szerinte még ma is él bennünk és vonásaink kifejlesztésére, öntudatosítására legalább is akkora gondot kellene fordítanunk, mint amennyit eddig lelkivilágunk, modern műveltségünk antik és renaissance elemeinek felvirágoztatására szenteltünk. Amennyire áldásos volt ez a megállapítás a maga eszmei voltában, a gyakorlatban csak nehézségeket okozott és végtelenül merész általánosításoknak lett forrásává. A valóságban ugyanis lehetetlen egy évezredet átfogó, anyagi és szellemi fejlődésében annyira gazdag, bonyolódott és sok szempontból még feldolgozatlan, még több szempontból teljesen dokumentálatlan korszakot egyetlen alapformulára visszavezetni. Nem beszélhetünk tehát gót emberről, hanem csak középkori keresztény emberekről, a középkor századainak ezernyi változatot felmutató embertípusairól szólhatunk. Ugyanez áll a középkori világnézetéről is. Erről már sokan írtak, pedig még maga a probléma, hogy volt-e specifikusan középkori világnézet, sem áll világosan előttünk. Feltételezve azt, hogy volt, egységes volt-e vájjon? Látnivaló, hogy már az alapvető dolgoknál is a megoldatlan problémák seregére bukkanunk. Így érthető az is, hogy Paul Landsberg kitűnő történetfilozófiai munkája (*Die Welt des Mittelalters und wir*. Bonn, 1922), melyre tanulmányunk több helyén támaszkodtunk, sem tudott megbirkózni e kérdéssel, éppen az átfogó anyagismeret híján és ezért nem tudott kiszabadulni a szellemes, de történetileg sokszor igen gyengén megalapozott feltevések és általánosítások útvesztőjéből, mint elődei, Eicken, Troeltsch és Hofmann sem.¹

A modern szellemi életet kétségtelenül ezer szál köti össze a középkorral és egyes ágai jóval nagyobb részt kívánnak a világháború óta a középkorból, mint azelőtt. Amint már említettük, az újabb kutatások nagyon kedvező megvilágításba helyezték a gótikát² Míg azonban

¹V. ö. Heinrich Günter alapos tanulmányát: *Der mittelalterliche Mensch*. (Hist. Jahrbuch der Görres-Gesellschaft 1924, 1—18. I.) j továbbá G. Weise, *Das Schlagwort vom gotischen Menschen*. (Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung 1931, 404—437. I.)

²W. Worringer, *Abstraktion und Einfühlung* 1908, *Formprobleme der Gotik* 1910, *Griechentum und Gotik* 1928; Frankl, *Meinungen über Herkunft und Wesen der Gotik* 1923j M. Dvofak, *Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei* 1918. Az idevágó egyéb fontosabb tanulmányokat Weise fentebb idézett kitűnő összefoglalásában mind megtalálhatja az olvasó.

Wormger általánosító és tipizáló törekvései erős ellenzékre találtak a szakemberek körében, Dvoraknak Troeltsch nyomán járó fejtegetései igen nagy elismerést arattak ugyanott és egy összefoglaló, elméleti és részletmunkákban igen gazdag irodalomnak lettek a forrásává. Ennek a mozgalomnak nálunk is megtaláljuk a hatását Divald Kornél, Gerevich Tibor, Genthon István, Hoffmann Edit, stb. működésében. A magyar középkor templomai, számyasoltárai, szobrai, egyházi és világi ötvösművészete, várai és fegyverei új életre kelnek és ismét a nemzet közkincsévé válnak műveikben.

Korunk irodalmi élete is nagyobb részt kíván immár a középkorból. A lírában itt-ott franciskánus jellemvonásokra ismerünk. Franz Werfel balladáit, Stefan George és Ruth Schumann versei is sokban a középkor szellemét sugározzák. Nálunk a vallásos líra szokatlanul nagy fölvirágzása (Harsányi Lajos, Sík Sándor, Mécs László, Kocsis László, stb.) is összefüggésbe hozható a középkor kultuszával. Ez a kultusz Dantét is újraélesztette. Régebben az eljövendő újkor dalnokát szerették benne látni, ma azonban ismét a középkori világnézet nagyszabású szimfóniájának ismeri el mindenki az Isteni Színjátékot. A Dante-jubileum 1921-ben a maga óriási irodalmával és magas színvonalú ünnepségeivel világszerte lángrollobbantotta a középkor szeretetének tüzét. Babits Mihály páratlan tökéletességű fordításával a magyarság kincsévé tette a teljes Isteni Színjátékot. Az irodalomról szólván, meg kell említenünk, hogy a középkor himnuszköltészete sohasem szűnt meg közvetlenül hatni a modern lírára. Goethe Faustjának misztikus kórusai Abélard himnuszainak hangját zengik tovább. Nagyon sok modern költő írt már verset a himnuszok modorában, latin és hazai nyelven egyaránt. Az elmúlt évtizedekben egymás után adták ki a modern nyelvű himnuszfordítások szebbnél-szebb gyűjteményeit. Babits Mihály legutóbb megjelent *Amor sanctus*-a a legértékesebbek közé tartozik e téren. A középkori misztikának is nagy szerepe volt a modern irodalom és a vallásos élet megtermékenyítésében. A nemrég elhalt Henri Bremond nem volt ugyan az első, de eddig legszebben fejtette ki egyik művében (*Prière et Poésie*, 1926) azt a már régen ismert igazságot, hogy a misztikát nagyon sok szál fűzi a modern költészethez. Bremond mondotta ki azt a tételt is, hogy a költői műalkotás lélektanára a misztikusok lelki életének tanulmányozása vet legtöbb világot. A most megjelenő misztikus-kiadások, fordítások és szemelvényes gyűjtemények is a misztika újjáéledéséről tanúskodnak. Nálunk is több fordítás forog már közkezen Nagy Szent Gertrud, Nagy Szent Teréz, Keresztes Szent János, stb. műveiből. Az epikai műfajok között különösen a legenda újraéledését látjuk, de találkozunk a középkori példákkal is novellává bővített formában. A drámai irodalom terén is észrevehető a középkor felé való fordulás. A gót misztériumjátékok újraéledtek, mert az írók is, a közönség is értékelni tudják a bennük rejlő mély gondolatokat és a mesterkéletlen szerkezetet. Werfel több darabot írt a misztériumdramák modorában. Hofmannsthal *Jedermann*-ja annyira sikerült átdolgozása egy régi darabnak, hogy a salzburgi ünnepi játékok állandó műsorszáma lett. Nálunk Sík Sándor tett próbákat e nemből. Legjelentősebb e téren

mégis Paid Claudel teljesítménye. Claudel tudatosan visszatért a drámának középkori, egyházi hagyományaihoz, mert észrevette, hogy a modern dráma komoly fejlődési lehetőségei már kimerültek és a bennük ábrázolt eszméje az embernek egyre jobban eltér az igazi humanitástól. Claudel kezdeményezése nem csekély lehetőségeket rejt magában, csak akadjanak követői, akik klasszikus tökéletességig ki tudják majd fejleszteni azokat.¹

Határozottan állítható, hogy ma nagyobb az érdeklődés a bölcséleti és a teológiai kérdések iránt, mint régebben. A középkori szellem története éppen ezért emelkedett ki a tisztán tudományos érdekkörből az általános érdekű dolgok közé és napról-napra több hívet szerez magának. Ez a folyamat már a múlt század második felében megindult és megküzdve az ellenséges koráramlatokkal, diadalt diadalra halmozva, jutott el mai kulminációjához. Még minden téren folyt a harc az Egyház ellen s a szabadkőművesség politikában, bölcséletben, tudományban és irodalomban egyaránt elsöpréssel fenyegette annak kétévezredes világszemléletét, Aquinói Szent Tamás szellemének felújítása, miként a XVI. század szellemi harcaiban, a XIX. század ellenséges korszellemével való küzdelemben is győzelemre juttatta a középkori gondolatot. XIII. Leó Aetemi Patris kezdetű encyklikájában (1879) megadta egyrészt az újszolasztikus bölcsélet továbbfejlesztésének a programját, másrészt biztosította is az alkotó munka előfeltételeit a középkori történelmi kutatás előmozdításával, a vatikáni levéltár megnyitásával és a skolasztikus bölcséletét művelő főiskolák és tanszékek föllállításával. A kezdeményezés nagy sikerét mutatja, hogy az újszolasztikus bölcsélet a következő évtizedben már igen értékes folyóiratokkal, évkönyvekkel és egyéb időszakos orgánumokkal rendelkezett minden művelt országban. Nagy tudósai támadtak, akik a patrisztika és a középkor forrásainak kiadásával, monográfiák írásával, az újszolasztikai bölcsélet egyes ágai művelésével foglalkoztak.² A világháborút követő években pedig szinte az egész tudósvilág és az egész művelt közönség a középkorra vetette magát valláskülönbség nélkül. Egy pillantás a különböző irodalmi repertóriumokba, a tudományos és közérdekű folyóiratokba mindenkit meggyőzhet állításunk helyességéről. Különösen Németország mutat példát a középkorral való foglalkozás terén. Amerika pedig — míg egyes európai országok, sajnos, részben Magyarország is közéjük tartozik, középkoruk emlékeit újabban fájdalomosan elhanyagolják — a tudós szervezeteknek egész sorát állította az ókereszténység és a középkori latinság felkutatásának szolgálatába.³

A nagyközönség érdeklődésének fölkeltésében kétségkívül fontos szerepe volt a már előbb említett jubileumoknak is, melyek a középkori szellemtörténet legnagyobb alakjainak emlékét idézték fel sokszor felejthetetlen bensőséggel. (1921: Dante halálának hatszáz-

¹ Lásd erről bővebben: G. Hasenkamp, Von Gerhart Hauptmann zu Claudel. (Literaturwiss. Jahrbuch der Görres-Gesellschaft 1931, 1—24. I.)

² Mindezt bővebben lásd *Kühár* Flóris, A keresztény bölcsélet története. Budapest 1927, 276—295. I.

³ V. ö. *Balogh* József ezirányú cikkei: Egyetemes Philologiai Közlöny 1926 és 1927; *Minerva* 1926; *Budapesti Szemle* 1926.

éves, 1923: Aquinói Szent Tamás szenttéavatásának hatszázéves, 1924: a nápolyi egyetem alapításának hétszázéves, 1925: A. Szent Tamás születésének hétszázéves, 1929: Szent Benedek Regulájának ezernégyszázéves, 1930: Szent Ágoston halálának 1500 éves, Szent Imre halálának kilencszázéves, Roswitha halálának ezeréves, 1931: Szent Erzsébet halálának hétszázéves és 1933: Canterbury Szent Anzelm születésének ezeréves jubileuma.) Ezek után vagy velük egy időben nagy tudományos és népszerűsítő irodalom indult meg, különösen a németeknél. Értékes művek jelentek meg a középkori bölcsélet minden ágáról, a középkor művelődéstörténetéről, irodalmáról, művészetéről, a középkori állameszméről, jogról, zenéről, gazdasági életéről, természetvizsgálatról, stb. A magyar teológiai irodalomban főként a domokosrendi Horváth Sándor alkotott mélyenszántó műveket e téren. Gerevich Tibor és iskolája a magyar középkor művészetének történetét gyarapította alapvető és hézgapótló munkákkal. Horváth János új rendszerbe foglalta és eredeti megállapításokkal világította meg a magyar irodalmi műveltség kezdeteit. A nagyszámú, középkorral foglalkozó történész közt Hóman Bálint emelkedik ki legjobban, mert forráskritikai, gazdaság- és társadalomtörténeti tanulmányaival nemcsak a részletekben adott kiválót, hanem egyúttal a magyar középkornak az új történelemszemléleten alapuló hatalmas szintézisét is megalkotta.

A fentiekben ismertetett középkorkutató irányok munkásai iparkodtak műveikben meggyőző és igaz választ adni mindama vádakra és ferdítésekre, melyekben a középkor ellenségei ítéletüket összefoglalták. Valamennyinek közös vonása, hogy a lelket keresi a középkorban a közelmúlt évtizedek természettudományos gondolkozásának anyagelvűségével ellentétben. És meg is találják a középkori gondolkodás, világnézet és bölcsélet középponti elvét abban a gondolatban, hogy a világ kosmos, szépen és logikusan berendezett egész, mely Istentől fakad és Isten felé irányító örök törvények szerint fejlődik és mozog. Íme tehát, a modern ember büszkén vallott elvét a természettörvények általános érvényéről és az ebből fakadó vak bizodalmit a saját rendszere megingathatatlanságában is a középkori világnézet alapozta meg, a mindenség célszerű berendezettségét hirdetve. Már Szent Ágostonnál is megtaláljuk ezt az elvet: „Deus ordinem saeculorum tamquam pulcherrimum carmen ex quibusdam antithetis honestavit“ (Civitas Dei, XI, 18.). Hegel történetbölcsélete voltaképpen ennek az eszmének pantheists visszhangja csupán. Szent Tamás pedig, a középkori világnézet legnagyobb alakítója, abban látja a filozofálás célját, „ut in anima describatur totus ordo universi et causarum eius“.¹ Ez az „ordo“ a rend eszméje, sehol sem valósult meg gyakorlatilag oly tökéletesen, mint a középkor társadalmában. Ennek hármas tagozódása (kezdők, haladók, tökéletesek, vagy tanítók, védők, táplálók), mely lényegében azonos Platon eszményi államának társadalmi tagozódásával, a leg-tökéletesebb megvalósítása az emberi élet Istentől akart elrendezésének. A jogok és kötelességek, a becsület, a foglalkozás, a táplálkozás és ruházódás azonossága s általában a legteljesebb szolidaritás minden

¹V. ö. Landsberg, Die Welt des Mittelalters und wir. Bonn 1925, 12—15. l.

anyagi és szellemi dologban, biztosította az egyes osztályokban és az osztályok között a zavartalan összhangot, megakadályozta a kizsákmányolást, a felesleges fogyasztást, a túltermelést és az igények ama végzetes megnövekedését, illetőleg erőszakos lecsökkentését, ami ma szinte lehetetlenné teszi a társas együttélést. Ilyen keretek között természetes, hogy a középkor embere az élet valódi értelmét, Isten színrőlszínre való látását a halál után is világosabban látta, míg ma az ennek erős hiányára valló öngyilkossági járvány megdöbbenő arányai arra utalnak, hogy ezen a téren is sokat kell még tanulnunk a megvetett középkortól. A mondottakkal szorosan összefügg a középkori ember sokat gúnyolt és megdöbbenő példákkal ecsetelt *kötöttsége* is, melyet mint a vallási, társadalmi és lelkiismereti szabadság teljes hiányát szoktak emlegetni és egyben büszkén hirdetik, hogy az említett és hozzájuk hasonló szabadságok az újkor vívmányai, melyekről nem mondhatunk le többé. Nem tagadjuk, hogy a középkor ezen a téren egyes esetekben sokszor túlzásokba esett ugyan, de korlátai, megkötöttségei sohasem ölték ki az egyénből a nemes és értékes tulajdonságokat, hanem inkább azok érvényesülését akarták elősegíteni, ha sokszor nekünk könyörteleneknek látszó eszközökkel is. Az újkor ezzel szemben jóval több korlátot rakott elénk, bár más és szelídebb nevekkel illeti őket. Itt van például a nemzeti, a faji és nyelvi megkötöttség, a különböző egyesületek, társaságok és pártok rabsága. A trösztök, kartellek, az állam, a bankok, a gyárak, a sajtó, a milliányi felesleges és sokszor ártalmas szórakozás, a reklám, a sportélet túltengése és a gépkultúra egyéb vívmányainak igája oly súlyosan nehezedik egész nemzetek, sőt világrészek életének minden testi és lelki fázisára, hogy bizony korunkban is lámpával lehet keresni a szabadságot. E tekintetben tehát korunk sem vehet sokat a középkor szemére, sőt a középkor marad fölényben, mert ott legalább magasabb, természetfölötti érdekeknek áldozták fel az emberek egyéni szabadságukat s éppen ezért szabadabbak voltak, mint mi, mert igájuk sokszor az Úr gyönyörűséges igája volt.

Hasonló módszerrel átvizsgálhatnók a mai élet, tudomány, irodalom és művészet minden ágát és mindenütt akadna valami értékes mozzanat, amiben tanulhatnók a középkortól. Ne értsen bennünket senki sem félre! Nem kívánjuk, hogy korunk visszatérjen a középkorban elhagyott fejlődési fokokra és nem akarjuk fehérre mosni a középkor hibáit, nem akarjuk eszményinek feltüntetni sok esetben még kezdetleges viszonyait és berendezkedését. A fentiekben elmondottakkal csupán az volt a célunk, hogy levonjuk a kínálkozó tanulságokat és megállapítsuk, miben tanulhatunk még ma is a középkortól. Légióként pedig azt céloztuk, hogy reális és igaz keretek közé helyezzük a középkor értékelését a mai kor embere számára. Ez különösen fontos napjainkban, amikor már nagyon sok jel mutat arra, hogy egy új műveltség küszöbén állunk, mely ismét a keresztény és az antik eszmevilág legjava elemeiből fog összetevődni.

KARSAY GÉZA